

І. Б. Морозова

ЗАПИТАННЯ ЯК СТИМУЛ ВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Вивчення фактичного матеріалу переконує, що найбільший інтерес з точки зору конструктивної організації діалогу, який являє собою природне середовище функціонування простого речення, репрезентують інтерогативні (тобто потребуючі інформації) висловлювання. Формальна організація спонтанного діалогу й природне функціонування діалогічних єдиностей у мовленні передбачає наявність своєрідного «пускового й підтримуючого механізму», що міститься в утворюючих діалог репліках. Цю функцію, як свідчать результати проведених досліджень, успішно виконують інтерогативні висловлювання, котрі становлять приблизно четверту частину від усієї сукупності діалогічних реплік. На запитально-відповідальну функцію діалогу з-поміж багатьох інших вказують і такі дослідники, як О. І. Смирницький [8:10], Д. Е. Розенталь та М. А. Теленкова [7] й Р. Гунтер [12:24]. Наведені автори, втім, розглядають це явище не як основну характеристику виникнення й існування діалогу, а як умову його перебігу.

Загальноприйнятно розуміти мову як знакову систему, що функціонує в соціумі й забезпечує можливість спілкування. Таким чином, в цю систему повинні входити певні соціальні взаємодії в плані обміну інформацією.

За слушним зауваженням Джорджа Брунера, наше мовне спілкування являє собою постійно вирішуваний внутрішньолінгвістичний конфлікт у плані відсутності-наявності інформації, а інтерогативні речення є саме тими формами висловлювання, що дають змогу заповнити інформаційні лакуни [11 32].

Отже, «запитання» в розумінні формальної логіки, — це висловлений у формі питального речення і міркувань у формі відповіді запит думки, спрямований на розвиток-уточнення чи доповнення знань. Як відомо, в літературі навіть існує спеціальний жанр, так званий «who dun it?», або детектив, який, за визначенням «The Oxford Companion To The English Literature», являє собою форму розгорненого запитання, відповідь на яке подається в кінці твору. Пізнавальні функції запитання пов'язані

з виконанням, уточненням і конкретизацією раніше здобутих уявлень про предмети і явища дійсності. Звідси зрозуміло, що, будучи певною формою розвитку знання, запитання, за словами засновника індуктивної логіки Ф.Бекона, є початковим етапом пізнання.

Виокремлення запитання як наукової проблеми ми знаходимо вже в давньогрецьких мислителів, котрі цікавилися тим, що таке запитання, що таке проблема, як їх треба ставити, за яких обставин виникає проблемна ситуація тощо.

Практичне й теоретичне значення запитань добре розуміли давньогрецькі математики, які намагалися допровадити розуміння проблеми, послуговуючись математичною термінологією.

Нам відомо також найвище мистецтво Сократа, котрий завдяки точно поставленим питанням перемагав у дискусіях. Пізніше блискучі філософи, такі, як Ф. Бекон, Р. Декарт, також займалися дослідженням суті цієї проблеми. Одне з центральних місць в «Евристиці» посідає запитання: «... Ми поділяємо все, що може бути пізнане, на прості речення й запитання», — твердить Рене Декарт [2:128]. Філософ абсолютно правильно вказує як на виняткову пізнавальну роль запитань, так і на певну інформацію, що міститься в самому запитанні.

Відомий чеський вчений Б. Больцано також займався дослідженням категорії запитання. Проте на відміну від Р. Декарта, який намагався визначити методологічний бік запитання, Б. Больцано надає великої уваги його логічній інтерпретації. Під запитанням Б. Больцано розуміє «будь-яке речення, що висловлює вимогу визначити яку-небудь істину, позначену певними властивостями, які вона повинна мати»[10:18]. Тому запитання може висловлюватися не лише питальними, але й розповідними реченнями, що відповідають названим умовам.

Багато вчених, зокрема П. С. Попов, П. В. Таванець, М. І. Жинкін, П. В. Копнін, намагалися дослідити логічну та граматичну сутність запитання. П. С. Попов підкреслює специфіку запитання як мислительно-го акту, який характеризує «момент переходу від того, що ми знаємо, до того, чого ми ще не знаємо» [6:31]. П. В. Таванець відкрито оголошує про свою незгоду з традицією і розглядає запитання як форму мислення [9:5]. Що ж до П. В. Копніна, то він вважає, що будь-яке запитання складається з двох частин: судження-повідомлення й запиту. Причому судження-повідомлення є основою запитання, і запитання є завжди змістовнішим від судження-повідомлення [4:28].

О. І. Смирницький вважав, що основною метою як питальних, так і наказових речень є спонукання слухача (читача) [8:258-259]. Однак

знаку рівності між сутністю цих двох типів речень він не ставив. Питальні речення, пояснював він, виражають «безпосереднє спонукування слухача (читача) до відповіді, до певного акту мовлення, ... пов'язаного зі змістом даного питального речення» [Там само]. На перший погляд може здатися, що значення цих двох типів речення саме в цьому і полягає — спонукування до мовлення й спонукування до дії. При глибшому розгляді це, однак, виявляється не так. Річ у тому, що, промовляючи, напр., речення: «Where does she live? Does she live in London?», промовець зовсім не ставить завдання сповістити слухача, що він інформує його про свій наказ сказати щось або зробити щось, а лише про те, що він запитує інформацію.

Це і є суттєвою прикметою в комунікативному змісті інтерогативних (питальних) речень. А от суттєвим в змісті «наказових» речень є те, що промовець в них інформує про те, що він виявляє свою волю про здійснення або існування в часі того чи іншого процесу, носієм якого є той, до кого він звертається. Зауважимо, що О. Есперсен ставить речення типу «Will you give me a light, please?» в один ряд з наказовими, через те, що в них, так само як і в останніх, висловлюється прохання виконати певну дію [3:350]. Однак речення такого роду спеціально дібрано, і в їхньому змісті компонент «прохання» безперечно зауважити можна, тим більше, що таке прохання підкріплено й гармоніюючим з ним за змістом компонентом «please».

Питальні речення з таким «незапитальним» комунікативним навантаженням вирізнялися іншими дослідниками, напр., Л. А. Азнабаєвою і Г. М. Аюповою [1:4].

З іншого боку, дослідники вказують на існування так званих «риторичних» питань, тобто, питань, що не потребують відповідей (див., наприклад, Д. Е. Рсзенталь, М. А. Теленкова [7], Р. Гунтер [12:25]). З метою визначення організуючої ролі запитання в діалозі, всі засвідчені під час суцільного вибирання інтерогативні висловлювання було розподілено на власне питальні, питально-спонукальні та питально-риторичні, які, за нашими даними, розподіляються за такою частотністю:

- власне питальні — 82,2 %, напр.: Who is Stadlater's date? (J. Salinger);

- питально-спонукальні — 13,3 %, напр.: Will you answer? (A. Christie);

- питально-риторичні — 4,5 %, напр.: Who has ever met such a women? He put his arms above his head, nothing can please you! (K. Woodiwiss).

Здобуті дані свідчать про те, що всупереч зазначеним вище авторам, які ставили під сумнів факт обов'язкового запиту інформації в запитанні, речення саме з таким комунікативним навантаженням є домінуючими. Іншими словами, ознака «проханя» або наявність емпізи в риторичному запитанні напевне є випадковими для інтерогативних речень.

Мовлене тут дає змогу зробити висновок, що запитання — це вельми помітний і невід'ємний вид власне мовного акту, тобто він не потребує вербальної реакції. Велика кількість суміжних пар висловлювань, так само як багато потрійних, послідовних інтонаційних моделей починаються із запитання. Очевидно, що під час ставлення запитання слід брати до уваги можливість впливаючої дії, зумовленої застосуванням тих або інших мовних засобів. Інакше кажучи, в мовленні запитання можна висловити з тим або іншим ступенем переконаності або непереконаності, воно може мати різне емоційне забарвлення. Наприклад:

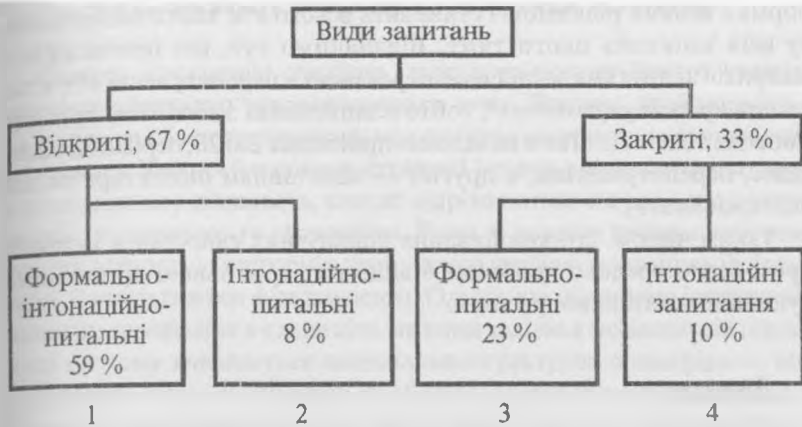
- Henry, you love her? (J. Heyer);
- Do you love me, Jane? (V. Murray).

І в першому, і в другому випадку йдеться про почуття кохання.

Очевидно, що інтонаційне запитання, яке міститься в першому висловлюванні, передбачає значно більшу певність у відповіді запитуючого, ніж класичне «загальне» запитання другого висловлювання. Цілковито зрозуміло, що вказані тут особливості інтерогатива слід брати до уваги під час аналізу організуючої ролі в мовленні запитання.

Для з'ясування питання про те, який саме вид інтерогатива є найпродуктивнішим для організації діалогу, всі питальні висловлювання було умовно розподілено на «закриті» (ті, що вимагають відповіді «так» або «ні») і «відкриті» запитання, — не обмежувані у відповідях (терміни П. Мицича [5:12]). На відміну від угорського дослідника, до «відкритих» запитань ми зараховуємо також і риторичні, і волевиявляючі питання-прохання. Така позірна недбайливість до структурного оформлення категорії запитання пояснюється тим, що на теперішньому етапі роботи мається на меті суто прагматичне завдання виявити організуючу роль запитання в побудові діалогічних єдностей. Очевидно, що питальне речення, задля того, аби бути стимулом для дальшого діалогу, є орієнтованим вперед, на розгорнення контексту. У процесі дослідження різних художніх англійських діалогів (≈ 8000 реплік) нам вдалося встановити відносну комунікативну значущість різних видів запитань (див.схему).

**Класифікація видів запитань
у плані їхньої комунікативної значущості**

Приклади до схеми:

1. What do you know? (D. Wheatley)
2. a) Where Lady Wyndhman was? (J. Heyer)
b) He has gone where? (J. Lark)
3. Did you know Rose? (D. Hammet)
4. You will help him? (D. Wheatley)

При порівнянні відносної частотності «відкритих» і «закритих» запитань очевидно, що перші є найпродуктивнішими для організації діалогічних єдностей, утворюючи більше половини (67%) від усього корпусу запитальних конструкцій.

Закриті запитання, у свою чергу, застосовуються лише в 33% випадків. При порівнянні формально-питальних й суто інтонаційних запитань встановлено, що їхнє співвідношення в класі «відкритих» і «закритих» запитань є стабільним у бік переважання формально-питальних конструкцій (відповідно 59% і 23%). Останнє свідчить, на нашу думку, про те, що будь-яке питальне речення спрямоване на необхідність доповнення інформаційної лакуни і є за своєю сутністю нейтральним. Лише в деяких випадках той, хто ставить запитання, до певної міри знає відповідь, застосовуючи інтонаційне запитання для підтвердження вже наявної або передбачуваної інформації. Очевидно, що інтонаційне запитання завдяки своєму формальному ви-

раженню є більш характерним для «закритого» виду запитань (10%), тобто — для майже третини цього виду запитань. Для «відкритих» запитань, тобто тих, що вимагають запитального слова, інтонаційна форма є вельми рідкісною і становить всього 8%, тобто сьому частину всіх запитань цього типу. Відзначимо тут, що інтонаційні «відкриті» запитання засвідчено переважно в перелитуванні або в так званих «pressing questions»¹, тобто в запитаннях з відтінком присилування до відповіді. (Так в наведених прикладах 2а і 2б, перший є, відповідно, перепитуванням, а другий — запитанням інспектора поліції підозрюваного).

Таким чином, функціонування діалогічних єдностей в художній прозі безпосередньо пов'язане з видом і формальною організацією рушійної запитальної репліки.

Література

1. Азнабаева Л. А., Аюпова Г. М. Семантика и прагматика вопроса // Языковые единицы в тексте. — Уфа, 1994.
2. Декарт Р. Правила для руководства ума. — М.; Л., 1936.
3. Есперсен О. Философия грамматики. — М., 1956
4. Копнин П. В. Сущность и структура суждения // Мышление и язык. — М., 1957.
5. Милич П. Как проводить деловые беседы. — М., 1987.
6. Попов П. С. Суждение и предложение. — М., 1977.
7. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. — М., 1985.
8. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. — М., 1957.
9. Таванец П. В. Суждение и его виды. — М., 1953.
10. Bolzano B. Wissenschaftslehre. — Leipzig, 1929. — В. 2.
11. Bruner J. S. The Ontogenesis of Speech Acts // J. of Chilli Language. — 1975. — № 19.
12. Gunter R. Sentences in Dialogue. — Columbia (S.C.), 1984.

¹ Термін Р. Гунтера [12 : 27]